

1. ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.101

Бортнікова Л.П.кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана**Самійленко А.П.**кандидат економічних наук, доцент,
Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана

МІЖНАРОДНИЙ ДОСВІД КРЕДИТУВАННЯ МАЛОГО БІЗНЕСУ ТА МОЖЛИВОСТІ ЙОГО ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Однією з перешкод розвитку підприємництва в Україні є обмежений доступ малого бізнесу до кредитів. Запровадження національних та регіональних програм фінансової підтримки суб'єктів господарювання, які з різних причин залишаються недоокредитованими, дасть змогу збільшити зайнятість, випуск готової продукції та податкові надходження до бюджету. Такими формами підтримки, які добре себе зарекомендували у багатьох країнах світу, є субсидії (гранти) з бюджетів та гарантії за кредитами підприємцям. Для реалізації таких програм держава може використовувати наявні фінансові установи, у тому числі державні банки. Міжнародний досвід функціонування державних програм гарантії за кредитами малому бізнесу демонструє значний позитивний ефект для економіки.

Ключові слова: підприємництво, бізнес, гарантії, кредитування, державна політика, банки.

Постановка проблеми. Пожвавлення національної економіки значною мірою залежить від розвитку малого підприємництва, яке виробляє лівову частину валового продукту та доданої вартості в розвинутих країнах світу. Потенціал приватної ініціативи поки що залишається нереалізованим через низку чинників, одним з яких є обмежений доступ до фінансування. Кредитна криза як складник системної кризи найбільш чутливо вдарила по малому бізнесу, для якого кредити стали важкодоступними за параметрами строків, ставок та вимог до застави. Багато малих підприємств зазнають краху, і це відштовхує банки від їх кредитування або призводить до висування підвищених вимог. Усе це зумовлює завдання перед економічною наукою та урядами в пошуку ефективних рішень для розширення доступу малого бізнесу до кредитів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вітчизняні вчені досліджують проблематику фінансової підтримки малого бізнесу. Зокрема, слід відзначити праці О.Ю. Апостолок [2], З.С. Варналія [3], С.Г. Дриги [5]. Разом із тим в опублікованих дослідженнях не розглядаються такі питання, як створення ефективного державного агентства з розвитку малого бізнесу, розроблення схем гарантування та механізмів субсидій відсоткових ставок за кредитами малому та середньому бізнесу (МСБ). Окрім того, популярним є змішування понять малого (мікро) та середнього бізнесу як однорідної маси без урахування феномену фіктивного підприємництва.

Мета статті полягає в аналізі міжнародного досвіду кредитування малого бізнесу та у визначенні найбільш прийнятних для української економіки напрямів фінансової підтримки малому бізнесу.

Виклад основного матеріалу. Малий бізнес визначається в Україні за критеріями, які сформульовані в Цивільному кодексі. В Україні статистика малого бізнесу, яку оприлюднює Держстат, ґрунтується на класифікації, наведеній у табл. 1.

Такі критерії відрізняються від стандартів Європейського Союзу в частині визначення контролю над підприємством (яке подає статистичну та податкову звітність). Це принципово важливо для достовірності даних про розвиток малого бізнесу в країні, оскільки існує значна частка підприємств, які створені для оптимізації оподаткування середніми та великими компаніями як супутники, що юридично є незалежними. Оскільки в країнах ЄС малий бізнес має пільговий доступ до кредитних ресурсів та грантів, то вкрай важливо, щоб сприятливим режимом не скористалися ті суб'єкти господарювання, які і без державної допомоги успішно працюють, домінуючи на ринку.

У рекомендації Європейської комісії основними факторами, що визначають, чи є підприємство МСП чи ні, є кількість зайнятих осіб та загальний оборот або валюта балансу (табл. 2).

Ці обмеження застосовуються тільки до даних окремих підприємств. Підприємство, яке входить до групи

підприємств, звітує про обсяги зайнятих, оборот та активи всієї групи. Ці рекомендації є складними, тому їх важко використовувати в статистичних системах. Із цієї причини в статистиці часто використовується інформація про класифікацію, засновану лише на кількості осіб, зайнятих на самому підприємстві, незважаючи на дані про товарооборот або баланс групи, до якої належить підприємство. Однак це негативно впливає на якість статистики, оскільки підприємства, що належать до групи підприємств, можуть відрізнитися від незалежних підприємств, наприклад у плані можливості отримати доступ до фінансування, потенціалу реалізації продукції та виходу на зовнішні ринки.

Статистика, яку ведуть окремі країни ЄС, у розрізі залежних та незалежних від груп підприємств показує суттєву частку залежних компаній у виробництві готової продукції (рис. 1).

Якщо припустити, що економіки Латвії та України близькі за рівнем розвитку, то наведений вище розподіл означає, що не менше половини вітчизняних малих підприємств входять до різних груп, пов'язаних контрагентів. Також слід визнати, що найменші працівники становлять велику частку приватних підприємств, оскільки фірмам вигідно реєструвати своїх продавців для використання пільгового (спрощеного) оподаткування.

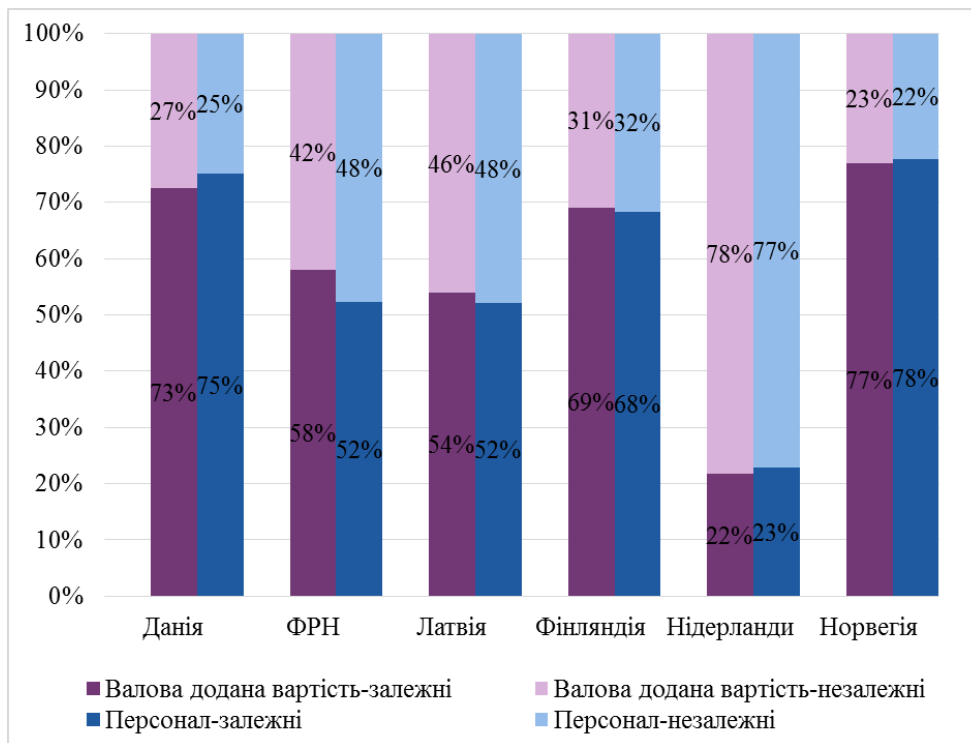

Рис. 1. Структура підприємств виробничої сфери за показниками зайнятості і доданої вартості, 2012 р.

Джерело: складено за [14]

Таблиця 1

Класифікація суб'єктів господарювання

Вид суб'єкта підприємництва	Критерії, що мають виконуватися одночасно	
	Обсяг річного доходу, еквівалент у євро за середньорічним курсом НБУ	Середня кількість працівників за календарний рік
Суб'єкт мікро-підприємництва	Не перевищує 2 млн. євро	Не перевищує 10 осіб
Суб'єкт малого підприємництва	Не перевищує 10 млн. євро	Не перевищує 50 осіб

Джерело: складено за [4]

Таблиця 2

Кількісні критерії класифікації малого бізнесу в ЄС

Категорія підприємства	Чисельність зайнятих	Річний дохід, млн. євро	Активи, млн. євро
Малі	<50	<10	<10
Мікро	<10	<2	<2

Джерело: складено за [15]

Офіційна статистика показує нібито значну кількість малих підприємств, які зареєстровані в Україні (табл. 3), у т. ч. у виробничій сфері.

За даними офіційної статистики, на малих підприємствах працювало 15,2% усіх зайнятих в економіці, а на мікропідприємствах – 10,2%, які виробляли відповідно 12,2% і 6,0% реалізованої в країні продукції [8]. Це значно нижче показників малого бізнесу у провідних зарубіжних країнах. За нашими оцінками, дійсно малим бізнесом у статусі незалежного працює не більше 100 тис. малих підприємств.

Наявність квазіпідприємництва спотворює надання державної підтримки малому бізнесу, оскільки нею користуються інші суб'єкти підприємництва, тобто вона надходить не за адресою. Крім того, складається хибне уявлення у суспільстві про успіхи держави в розвитку підприємницької активності. Про це говорить і визнання несприятливого середовища для бізнесу в Україні порівняно з іншими країнами (табл. 4).

Зменшення балів означає підвищення рангу. Поліпшення рейтингу в цілому на чотири позиції є результатом двох тенденцій: полегшення у дозволах на будівництво й оподаткуванні та погіршення умов для започаткування бізнесу, отримання кредитів і захисту прав міноритарних акціонерів. Варто відзначити, що в більшості параметрів поліпшення відбулося для середнього та великого бізнесу, а не малого. Зокрема, суттєвого поліпшення не відбувається в реєстрації власності, отриманні кредитів та оподаткуванні. Варто враховувати, що здатність до технологічних інновацій малих підприємств також низька внаслідок відсутності достатніх власних ресурсів для фінансування прикладних розробок, а також обмеженого доступу до залучення ресурсів.

Достовірна класифікація конкретних підприємств має застосовуватися у національних програмах фінансової підтримки приватного підприємництва. Для цього ми пропонуємо використовувати підхід агентства з підтримки малого бізнесу Сінгапуру SPRING.

Для самооцінки конкретного підприємства своєї прийнятності для участі в програмі пільгового кредитування воно має розрахувати значення чисельності персоналу, обсягів реалізації на консолідованій основі, враховуючи звітність підприємств, які входять в одну групу, до якої дане підприємство належить. Група компаній складається з холдингової компанії, яка напряму або опосередковано володіє даним підприємством, та підконтрольних йому компаній. Контроль визначається як частка володіння більше 50% капіталу. Холдингова компанія має бути кінцевим власником, тобто не може належати іншій холдинговій компанії. Якщо критерієм прийнятності окремого підприємства є обсяг реалізації не більше 1 млн. дол. або 10 працівників, то оговорюється, що на рівні групи пов'язаних компаній ці граничні показники становлять не більше 100 млн. дол. або загальна зайнятість не більше 200 осіб [13].

В аналітичному звіті за результатами анкетування банків щодо розвитку кредитування, яке щокварталу проводить Національний банк України, зазначається, що у III кварталі 2017 р. для кредитів малим і середнім підприємствам (МСП) стандарти підвищилися попри те, що в попередньому кварталі банки очікували їхнього зниження. Респонденти сподіваються, що у IV кварталі стандарти схвалення заявок на кредити бізнесу знижуватимуться, насамперед для гривневих та короткострокових кредитів [5].

В огляді НБУ «Ділові очікування підприємств України» за III квартал 2017 р. чітко зазначено, що основні

Таблиця 3

Кількість підприємств за розміром бізнесу за підсумками 2016 р.

	Усього, одиниць	Великі	Середні	Малі	з них мікро
Усього	306 369	383	14 832	291 154	247 695
у тому числі виробнича сфера	121 602	251	9 020	112 331	92 136

Джерело: складено за [8]

Таблиця 4

Рейтинг ведення бізнесу в Україні

Позиція рейтингу	2016 р.	2017 р.	Зміна за рік
ЗАГАЛЬНИЙ	80	76	-4
Створення підприємства	20	52	32
Дозволи на будівництво	140	35	-105
Підключення до електропостачання	130	128	-2
Реєстрація власності	63	64	1
Отримання кредитів	20	29	9
Захист прав міноритарних інвесторів	70	81	11
Оподаткування	84	43	-41
Міжнародна торгівля	115	119	4
Забезпечення виконання договорів	81	82	1
Врегулювання неплатоспроможності	150	149	-1

Джерело: складено за [11]

фактори впливу на прийняття рішення про відкладення залучення кредиту залишаються незмінними, про що свідчить оцінка респондентами факторів, які можуть змусити підприємство уникати/відкладати використання кредитних послуг банків. Найсуттєвішою перешкодою для залучення нових кредитів залишаються занадто високі ставки за кредитами (66,1% респондентів), у т. ч. найбільш суттєві фактори впливу для підприємств будівництва і переробної промисловості – надмірні вимоги до застави (57,1% і 50,0% відповідей); для підприємств добувної промисловості – наявність інших джерел фінансування (43,5% відповідей). Додатковими факторами є значні коливання курсу гривні до іноземних валют (що ускладнює обслуговування кредитів в іноземній валюті), невпевненість у спроможності підприємства вчасно виконувати боргові зобов'язання [6].

Як правило, малий бізнес починається з незначних особистих заощаджень домогосподарств, тому в умовах зниження норми заощадження погіршуються стартові умови для започаткування бізнесу. Разова допомога приватним підприємцям на старті конче потрібна, але ресурси держави у цьому відношенні обмежені. Це призводить до того, що більшість малих підприємств зосереджується на видах діяльності, які потребують відносно менше капіталу, а рівень обороту коштів дуже високий.

Ми поділяємо фінансову підтримку малому бізнесу на пряму та непряму. До прямої підтримки входять кредити, гарантії, гранти та субсидії процентних ставок. Непряма підтримка складається з податкових пільг і різних дотацій, у т. ч. на закупівлю готової продукції. В Україні нерозвинута пряма фінансова підтримка підприємництва. Субсидії процентних ставок для бізнесу вперше були використані в Україні для аграрного бізнесу та кредитів з енергоефективності. У 2017 р. кілька регіональних адміністрацій започаткували програми часткової компенсації процентних ставок [9].

Досвід сусідніх країн Європи переконливо свідчить про ефективність державної системи гарантій за кредитами та пільгових кредитів для певних категорій підприємств, а субсидії процентних ставок розповсюджені

меншою мірою. У табл. 5 наведено ключові параметри кредитної активності державних агентств із розвитку.

На відміну від багатьох європейських країн Ірландія не мала державного банку розвитку, щоб підтримувати фінансування підприємств під час фінансової кризи. Як і для України, для цієї країни була характерна ситуація, коли банки раптово знизили видачу нових кредитів. Наприкінці 2013 р. було досягнуто домовленості, що німецький банк розвитку Kreditanstalt für Wiederaufbau (KfW) допоможе фінансувати ірландський сектор МСП шляхом створення Стратегічної банківської корпорації Ірландії (SBCI) для сприяння доступу ірландських підприємств до довгострокового, лояльного фінансування [16].

Департамент фінансів та Національне агентство з управління казначейством працювали впродовж 2014 р., щоб створити необхідні механізми для створення SBCI. До KfW приєдналися кошти від Європейського інвестиційного банку (EIB) та Ірландського стратегічного інвестиційного фонду – нового фонду, на який були передані активи Національного пенсійного резервного фонду. Уряд схвалив цей підхід. Законодавство, яке дало змогу створити Агентство SBCI, було прийнято у липні 2014 р. Схема кредитних гарантій – це урядова ініціатива, започаткована в 2012 р. для заохочення додаткового кредитування комерційно життєздатних МСП, які за звичайних критеріїв кредитування не можуть отримати нові або додаткові кошти від свого банку. Схема сприяє підвищенню апетиту кредиторів до кредитного ризику, надаючи ним державну гарантію до 75% суми боргу. Схема спрямована на вирішення трьох різних бар'єрів для кредитування: недостатність забезпечення; припинення доступу МСП до рефінансування кредитів через закриття банків; затримується розвиток бізнесу підприємств, які працюють у секторах із підвищеним ризиком. Із жовтня 2016 р. Міністерство праці та інновацій призначило SBCI оператором та менеджером схеми гарантування.

Хорватський банк реконструкції та розвитку (HBOR) був створений 12 червня 1992 р. Законом про Хорватський кредитний банк реконструкції (Hrvatska banka za obnovu i razvitak). У грудні 1995 р. банк був

Таблиця 5

Масштаби операцій деяких європейських агентств із розвитку

Агентство	Активи, млн. євро	Кредити клієнтам, млн. євро	Кредити МСП, млн. євро	Активи/ ВВП
Hrvatska banka za obnovu i razvitak	3 624,2	1 864,4	285,6	7,9%
Bank Gospodarstwa Krajowego	15 216,8	5 995,0	4 718,2	3,6%
Magyar Fejlesztési Bank	4 203,8	1 665,8	357,1	3,7%
Institutode Crédito Oficial	48 851,0	453,0	463,0	13,8%
Slovenská záručná a rozvojová banka, a.s.	570,4	282,4	259,4	0,7%
Českomoravská záručná a rozvojová banka	1 022,7	316,9	139,9	0,6%
Bulgarian Development Bank	590,2	440,6	438,0	1,2%
Strategic Banking Corporation of Ireland	679,1	0,0	-	0,2%
Slovenska izvoznainrazvojnabanka	2 548,6	787,9	170,1	6,3%

Джерело: складено авторами за даними агентств з розвитку

перейменованій у Хорватський банк реконструкції та розвитку (НВОР). У хорватській банківській системі НВОР відіграє роль банку розвитку економіки та експорту. Основна діяльність включає фінансування реконструкції та розвитку хорватської економіки, розвиток фінансової інфраструктури, сприяння експорту, підтримку розвитку малих та середніх підприємств, сприяння захисту навколишнього середовища та страхування експортерів Хорватії від ризиків. Кредитні програми включають для МСП кредити для старту власного бізнесу, молодим підприємцям, жінкам-підприємцям, винахідникам, сільським господарствам, туризму. Відповідно до Закону про запобігання конфліктам інтересів, діють обмеження щодо надання кредитів суб'єктам господарювання, власність яких належить державним службовцям та їх родичам. Положення цих обмежень уважаються складовою частиною програм кредитування НВОР. Процентні ставки – в діапазоні 2–4%, строки – до 12 років з відстрочкою погашення до 24 міс. [12].

Польський банк розвитку Bank Gospodarstwa Krajowego (BGK) пропонує кредити для різних категорій клієнтів. Зокрема, для підприємців пропонується кілька видів кредитів. Наприклад, фінансова підтримка надається для реалізації технологічних інвестицій, спрямованих на придбання та впровадження нової технології або впровадження нових технологій, а також створення нових або значно поліпшених порівняно з раніше виробленими товарами, процесами або послугами на території Республіки Польща. Впровадження технології повинно здійснюватися у формі прав інтелектуальної власності або результатів досліджень, а також промислових досліджень або непатентованих технічних знань. Технологічний кредит не може бути наданий для покупки основного засобу, в якому була впроваджена нова технологія, будучи предметом технологічних інвестицій. Впровадження технології засноване на такій підприємницькій діяльності, у результаті чого ідея, описана в заявці на співфінансування нової технології, буде реалізована шляхом створення технологічної бази (наприклад, технологічної лінії), в якій ця технологія може бути реалізована на практиці. Можливо кредитування виробництва товарів або послуг, безпосередньо пов'язаних з упровадженням цієї технології. Технологічний бонус виплачується траншами під час реалізації інвестицій і після завер-

шення проекту (остаточний платіж). Максимальний обсяг технологічного бонусу становить 6 млн. злотих за ставкою 0,44% річних [10].

Окрім кредитів, BGK пропонує кредитні гарантії за програмою державної підтримки. Гарантія – це форма забезпечення повернення позики, яку підприємство може отримати, щоб отримати інвестиційну позику або кредит на обіговий капітал, зокрема для розвитку малого і середнього бізнесу. Гарантії надаються на суму до 80% від суми кредиту, проте мінімальна сума гарантії – не менше 3,5 млн. злотих, а максимальна – не вище 10,0 млн. євро. Банк розвитку стягує комісійну винагороду за надання гарантії на погашення кредиту. Комісія за гарантію 3,8%, якщо заявник є мікропідприємством, малим або середнім підприємством, від 1,15% до 4,00% – для великих підприємств (ставка залежить від класу ризику). У забезпечення гарантії від МСП вимагається вексель, що не може бути опротестованим.

Висновки. Держава в усіх розвинутих країнах світу прагне допомагати малому бізнесу в розвитку, оскільки він не тільки швидко створює додаткові робочі місця та робить суттєвий внесок у валовий внутрішній продукт, а й персоніфікує підприємництво як ознаку ринкової економіки, бере участь у відтворенні середнього прошарку суспільства і, таким чином, сприяє його стабільності. Також фінансова підтримка має сприяти скороченню тіньової економіки.

Враховуючи світовий досвід кредитування малого бізнесу, доцільно запровадити в Україні на базі державного агентства з розвитку кредитні програми для малого бізнесу зі зниженими відсотковими ставками та вимогами до забезпечення. У ролі такого агентства може виступити один із державних банків, найбільший досвід в цьому напрямі має «Укрексімбанк». Лінійка кредитних продуктів має включати кредити для найбільш обмежених в доступі до фінансування сегментів клієнтури: жінок-підприємців, початківців та інноваційних підприємств. Коло забезпечення кредитних зобов'язань МСП може бути розширено за рахунок векселів. Важливо, щоб ставка за такими кредитами була нижче облікової ставки НБУ. Поряд із традиційним кредитуванням слід запустити кілька схем гарантій через спеціалізовану гарантійну установу, регіональні фонди та державні банки з покриттям до 75% основного боргу за кредитами.

Список літератури:

1. Аналітичний звіт «Опитування про умови кредитування» IV квартал 2017 р. / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=58026414>.
2. Апостолук О.Ю. Пріоритети державної фінансової підтримки малого бізнесу в Україні. Ефективна економіка. 2016. № 7.
3. Варналій З.С. Фінансові інститути підтримки конкурентоспроможності економіки України. Національна безпека і оборона. 2016. № 1–2. С. 40–49.
4. Господарський кодекс України. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/436-15>.
5. Дрига С.Г. Створення державного інституту сприяння розвитку малого підприємництва. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2010. № 2. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=100> (дата звернення 20.06.2016).

6. Огляд НБУ: Ділові очікування підприємств України III квартал 2017 року. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=58374.
7. Опитування про умови кредитування в Україні. Аналітичний звіт. Жовтень 2017 р. / Національний банк України. URL: <https://bank.gov.ua/doccatalog/document?id=58026414>.
8. Основні структурні показники діяльності підприємств за їх розмірами / Державний комітет статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/>.
9. Про затвердження Положення про фінансово-кредитну підтримку суб'єктів малого та середнього підприємництва у місті Києві / Київська міська рада. V сесія VIII скликання РІШЕННЯ від 21 вересня 2017 р. № 46/3053.
10. Bank Gospodarstwa Krajowego. URL: <https://www.bgk.pl/fundusze-i-programy/>.
11. Doing Business. Ease of Doing Business in Ukraine. URL: <http://www.doingbusiness.org/data/exploreeconomies/ukraine>.
12. Hrvatska banka za obnovu i razvitak (Croatian Bank for Reconstruction and Development). URL: <https://www.hbor.hr/en/about-us/>.
13. SPRING Singapore- agency under the Ministry of Trade and Industry. URL: <https://www.spring.gov.sg/Growing-Business/Loan/Pages/loan.aspx>.
14. Statistics on small and medium-sized enterprises. URL: http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Statistics_on_small_and_medium-sized_enterprises.
15. The new SME definition. User guide and model declaration. European Commission. 2005. URL: <https://www.eusmecentre.org.cn/sites/default/files/files/news/SME%20Definition.pdf>.
16. The Strategic Banking Corporation of Ireland. URL: <http://sbci.gov.ie/about-us>.

МЕЖДУНАРОДНЫЙ ОПЫТ КРЕДИТОВАНИЯ МАЛОГО БИЗНЕСА И ВОЗМОЖНОСТИ ЕГО ИСПОЛЬЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ

Одним из препятствий развития предпринимательства в Украине является ограничение доступа малого бизнеса к кредитам. Введение национальных и региональных программ финансовой поддержки субъектов хозяйствования, которые по разным причинам остаются недокредитованными, позволит увеличить занятость, выпуск готовой продукции и налоговые поступления в бюджет. Такими формами поддержки, которые хорошо себя зарекомендовали во многих странах мира, являются субсидии (гранты) из бюджетов и гарантии по кредитам предпринимателям. Для реализации таких программ государство может использовать имеющиеся финансовые учреждения, в том числе государственные банки. Международный опыт функционирования государственных программ гарантий по кредитам малому бизнесу демонстрирует значительный положительный эффект для экономики.

Ключевые слова: предпринимательство, бизнес, гарантии, кредитование, государственная политика, банки.

INTERNATIONAL EXPERIENCE OF CREDITING OF SMALL BUSINESS AND POSSIBILITY OF ITS USE IN UKRAINE

One of the obstacles to the development of entrepreneurship in Ukraine is the restriction of small business access to credit. The introduction of national and regional programs of financial support to business entities, which for various reasons remain under-credited, will increase employment, output of finished goods and tax revenues to the budget. These forms of support, which have proven themselves in many countries around the world, are grants from the budgets and guarantees for loans to entrepreneurs. To implement such programs, the state can use existing financial institutions, including state-owned banks. The international experience of functioning of state programs of guarantees on loans to small businesses demonstrates a significant positive effect for the economy.

Key words: entrepreneurship, business, guarantees, lending, state policy, banks.